

آماده‌سازی مقیاس دینداری برای جمعیت دانش‌آموزی

دکتر محمد خدایاری فرد^۱، سیما سماواتی^۲، سعید اکبری زردخانه^۳

چکیده

نوجوانان قشر عظیمی از جوامع را تشکیل می‌دهند و ارزش‌های دینی این قشر، چهره‌ی غالب ارزشی آینده‌ی جوامع را نشان می‌دهد. پژوهش حاضر با هدف آماده‌سازی مقیاس دینداری برای جمعیت دانش‌آموزی (دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی) شهر تهران انجام شد. روش این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر نحوه‌ی گردآوری اطلاعات، توصیفی است. نمونه‌ی این پژوهش در برگرفته‌ی ۹۴۴ نفر از دانش‌آموزان شهر تهران است، که به صورت نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شده‌اند. در این پژوهش دو فرم (الف و ب) موازی مقیاس دینداری برای جامعه دانش‌آموزی تهیه و مورد مطالعه قرار گرفته است. نتایج نشان داد که ضریب آلفای کرونباخ فرم الف و ب به ترتیب، ۰/۹۷ و ۰/۹۶ و هر دو از ۴ عامل عمده (ارتباط با جهان هستی، ارتباط با خویشتن، ارتباط با دیگران و ارتباط با خدا) تشکیل یافته‌اند. بنابراین، مقیاس تهیه شده در دو فرم، ابزاری مناسب جهت ارزیابی دینداری این گروه از دانش‌آموزان در پژوهش‌های گوناگون است که در پایان مورد بحث قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: مقیاس دینداری، دانش‌آموز، روائی، اعتبار.

^۱ دانشیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

(Khodayar@ut.ac.ir)

^۲ کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی دانشگاه تهران (simasamavati@ymail.com)

^۳ دانشجوی دکتری سنجش و اندازه‌گیری دانشگاه علامه طباطبائی (Akbari76ir@yahoo.com)

Preparation of the Religiosity Questionnaire for Students

Mohammad Khodayarifard¹, Sima Samavati², Saeed Akabari Zard Khaneh³

Abstract

The **purpose** of current study was preparation of the religiosity scale for students (high school ones) in Tehran. As regards the aim and the method of collecting data, the **method** of present study was applied and descriptive one, respectively. 944 high school students from Tehran were recruited by using cluster random sampling. Based on religiosity scale for students two parallel forms (A, B) were developed, and then completed by subjects. The **results** showed the coefficient alpha were 0/97 and 0/96 for form A, and B respectively. Each parallel form was comprised of the following components: relation with universe, relation with one-self, relation with others, and relation with Allah (God). Thus, the both forms (A &B) were considered as proper instruments for measuring religiosity for high school students, which were discussed at the end.

Key word: religiosity scale, high school students, validity, reliability

¹. Associate Professor, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran

². M.A. in educational psychology

³. Ph. D. student in measurement, Allameh Tabatabaiee University

مقدمه

دین از ابعاد مهم زندگی انسان به شمار می‌رود که همواره اثرات عمیق آشکار و نهانی بر احساسات، عواطف، افکار، رفتارها و تعاملات انسانی داشته و دارد؛ از این رو علم روان‌شناسی هیچ وقت نتوانسته است نسبت به این امر بدون توجه باشد. اثر مهم دین در آرامش روانی، بهداشت و سلامت روانی (به عنوان مثال ریپنتروپ^۱ و همکاران، ۲۰۰۵؛ دزوتر^۲ و همکاران، ۲۰۰۶؛ وایلان^۳ و همکاران، ۲۰۰۸؛ موسوی و اکبری زردخانه، زیر چاپ) و همچنین نقش آن در کاهش و بهبود بیماری‌های روانی (به عنوان مثال بیرمن^۴، ۲۰۰۸؛ طاهری، گلی‌نژاد و عموزاد، ۱۳۸۷؛ میرمهدی و پیرانی، ۱۳۸۷) و ناهنجاری‌های اجتماعی (به عنوان مثال اسمیت^۵، ۲۰۰۳؛ **مریل، فلسوم و کریستوفرسون^۶**، ۲۰۰۵؛ کلین، ایلفسون و استرک^۷، ۲۰۰۶؛ خدایاری-فرد، شهابی، اکبری زردخانه، زیر چاپ) باعث شده است که مطالعات روان‌شناسی دین در ابعاد مختلف، رشد چشمگیری داشته باشد. به همین دلیل ساخت مقیاس‌هایی که نگرش دینی، میزان رفتارهای دینی و ویژگی‌های دینی افراد را مورد ارزیابی قرار دهد، از اهمیت بسیاری در این حیطه برخوردار شده‌اند. تا به امروز مقیاس‌ها و پرسشنامه‌های متعددی در سرتاسر دنیا برای سنجش نگرش دینی و دینداری ساخته شده‌اند که بسیاری از آنها مختص به قلمرو مسیحیت یا سایر ادیان است (بطور مثال هانت و کینگ^۸، ۱۹۷۱؛ فرانسیس^۹، ۱۹۹۲؛ بنسون، دوناو و اریکسون^{۱۰}، ۱۹۹۳؛ کینگ، اسپیک و توماس^{۱۱}، ۱۹۹۵؛ گیپسون^{۱۲} و فرانسیس، ۱۹۹۶؛ مالتبی^{۱۳}، ۱۹۹۸؛ اسکیارا و گیوشو^{۱۴}، ۲۰۰۳؛ اسمیت، فارس، دنتون و رنگنورس^{۱۵}، ۲۰۰۳ و جکسون^{۱۶} و فرانسیس، ۲۰۰۴).

1. Rippentrop

2. Dezutter

3. Vaillant

4. Bierman

5. Smith

6. Merrill, Folson, & Christopherson

7. Klein, Elifson, & Sterk

8. Hunt & King

9. Francis

10. Benson, Donahue & Erikson

11. King, Speek & Thomas

12. Gibson

13. Maltby

14. Sciarra & Gushe

15. Smith, Faris; Denton & Regnerus

16. Jackson.

گرچه دین اسلام تقریباً " بیش از یک میلیارد پیرو در جهان دارد؛ اما فعالیت‌های اندکی در مورد مقیاس‌سازی دینی در جوامع اسلامی و مبتنی بر مفاهیم و اصول دینی صورت یافته است و در نتیجه متخصصان بهداشت روانی و دانشمندان سایر علوم از کم و کیف شیوه‌هایی که این دین زندگی پیروان خود را تحت تاثیر قرار می‌دهد، اطلاعات لازم و کافی ندارند (ابوریا و پارگامنت^۱، ۲۰۰۷). وایلد و جوزف^۲ (۱۹۹۷) با استفاده از یک نمونه ۵۰ نفری دانشجوی مسلمان انگلیسی (۳۱ مرد و ۱۹ زن) مقیاس نگرش مسلمان به دین^۳ را ساختند. این مقیاس دارای ۱۴ ماده و سه عامل با عناوین عامل کمک فردی^۴، دیدگاه مسلمانان^۵، اعمال مسلمانان^۶ بود. این افراد در مورد چگونگی استخراج ماده‌های مقیاس و شیوه استخراج عامل‌ها چیزی بیان ننموده‌اند. همچنین گروه نمونه مورد مطالعه در این پژوهش برای ابزارسازی کافی نبوده‌اند.

در انگلستان با یک گروه نمونه مسلمان ۳۸۱ نفری که سن آنها بین ۱۶ تا ۲۰ بود، ساهین^۷ و فرانسیس (۲۰۰۲) اقدام به ساخت مقیاس نگرش به اسلام^۸ نمودند. این مقیاس دارای ۲۳ ماده است که عواطف مسلمانان را نسبت به اعمال و باورهای دینی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. این پژوهش‌گران نشان دادند که نگرش مثبت به اسلام با بهزیستی روانی رابطه مستقیم دارد. توجه صرف به عواطف و پرداختن به اعمال و باورهای واقعی افراد را می‌توان از ایرادات این ابزار شمرد، که تنها در گروه نوجوانان روایی و اعتباریابی شده و کاربرد آن در گروه‌های دیگر همچنان مورد تردید است.

ابورایا (۲۰۰۶) با انجام مصاحبه با ۲۵ نفر مسلمان در اسرائیل و آمریکا و بررسی پیشینه دینی و علمی اسلام، مقیاس روانشناختی دینداری اسلامی^۹ را طراحی نمود. سپس این مقیاس از طریق اجرای اینترنتی بر روی ۳۴۰ مسلمان در سراسر دنیا اجرا شد. تحلیل عاملی داده‌های جمع‌آوری شده نشان داد که این ابزار دارای هفت عامل (باورهای اسلامی^{۱۰}، مفاهیم اخلاقی اسلامی^{۱۱}، شبهات دینی اسلامی^{۱۲}، وظایف، تعهدات

1. Abu Rayia & Pargament

2. Wilde & Joseph

3. Muslim Attitudes Towards Religion Scale (MARS)

4. personal help

5. Muslim worldview

6. Muslim's practices

7. Sahin

8. Attitude Toward Islam Scale (ATIS)

9. Psychological Measures of Islamic religiousness (PMIR)

10. islamic beliefs

11. islamic ethical principles and universality

12. islamic religious struggle

و محرّمات دینی اسلامی^۱، مقابله های دینی مثبت اسلامی^۲، ارزیابی عقوبت خداوندی^۳، ایمان آوری به اسلام^۴) است که کلیه این عوامل و کل مقیاس دارای روایی و اعتبار قابل قبول می باشد.

در ایران نیز پژوهش هایی نیز در این خصوص انجام شده است. ولی با مطالعه ی دقیق تر پژوهش های انجام شده، ملاحظه می شود که اکثراً در تهیه و تدوین آن ها از مدل گلاک و استارک^۵ (۱۹۶۶) یا مدل های غیراسلامی استفاده شده است؛ و کمتر به متون و منابع اسلامی مراجعه گردیده است (بطور مثال سراج زاده، ۱۳۷۷ و طالبان، ۱۳۷۸ را ببینید) و کمتر پژوهشگری در ساخت مقیاس ها، یک الگو و مدل منسجم بر اساس مبانی نظری اسلام اتخاذ و در ساخت ابزار از آن استفاده نموده است.

در برخی موارد نیز که این مهم تا حدودی تحقق یافته است، اکثراً از نظر ویژگی های روش شناختی از قبیل محاسبه و گزارش کامل ویژگی های روانسنجی به دست آوردن روایی^۶ و اعتبار^۷ دارای نقص می باشند (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۵). اصولاً روش شناسی سهم بسزایی در انجام مطالعات و تحقیقات، مخصوصاً تحقیقات دینی ایفاء می کند. بدین معنا که اتخاذ روش علمی درست و منطقی موجب حصول داده ها و یافته هایی می گردد که قابل اعتماد بوده و خالی از اشتباهات و خطای روش شناختی خواهد بود که در نهایت از ایجاد و شکل گیری مفاهیم و تصاویر غلط از دین، دیندار و دینداری خواهد شد. لذا بررسی ملاحظات روش شناختی در حوزه مطالعات مربوط به روان شناسی دین، از جمله بررسی مبانی نظری حاکم بر روش های پژوهش، نقش نظریه در پژوهش، منطق انتخاب روش و ابزار مناسب و بالاخره منابع مربوط به طراحی و ساخت پرسشنامه، دارای اهمیت ویژه ای است (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۸). بنابراین وجود مقیاسی با ویژگی های روانسنجی مطلوب بعنوان ابزاری علمی و ارجاعی پژوهشگران، اهمیت خود را هر چه بیشتر نشان می دهد.

دین به عنوان پدیده ی خارجی و مستقل از پذیرش انسان ها یعنی مستقل از روان انسان ها و جامعه ی انسانی مدنظر قرار می گیرد؛ در صورتی که دینداری یا تدین ناظر به پذیرش دین، توسط انسانهاست. دینداری صفت و حالت انسان بوده که دین متعلق به آن است. شهید صدر در الفتاوی الواضحه، معارف

1 . islamic religious duty, obligation and exclusivism

2 . islamic positive religious and identification

3 . punishing Allah reappraisal

4 . islamic religious conversion

5 . Glock & Starck

6 . validity

7 . reliability

اسلام را دارای ساختاری متشکل از رابطه‌ی انسان با خداوند، با خود، دیگران و جهان هستی معرفی می‌نماید.

خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۵) دینداری را مبتنی بر چهار نوع رابطه‌ی مذکور تبیین کرده‌اند که این ساختار هماهنگ با سه عنصر اصلی (عقاید، اخلاقیات و احکام) است که در تعریف دین توسط تعدادی از علما از جمله علامه طباطبائی (۱۳۵۶) و مطهری (۱۳۶۹) مطرح شده است. سپس با استفاده از این عناصر اساسی در دین و ویژگی‌های روان‌شناختی، عاطفی و رفتاری، دینداری را چنین تعریف کرده‌اند: شناخت و باور به پروردگار یکتا، انبیاء و آخرت و احکام الهی و داشتن علائق و عواطف معینی نسبت به خدا، خود، دیگران و جهان هستی در جهت تقرب به خدا و التزام به وظایف دینی. در پژوهشی که توسط خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۵) و با هدف ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری دانشجویان در ایران براساس این الگو انجام شد، تعداد ۴۱۳۱ دانشجو مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های ایران انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. این مطالعه در طی چهار مرحله (سه مرحله مقدماتی و یک مرحله نهایی) صورت گرفت. در این پژوهش ابتدا براساس روش مطالعه اسنادی، مؤلفه‌های دینداری با استفاده از منابع اسلامی به خصوص قرآن کریم و احادیث در چهار حیطه شناخت^۱، باور، عواطف^۲ و التزام به وظایف دینی تعیین و تعریف شد. در پایان مرحله سوم دو فرم الف و ب مقیاس هر یک با ۱۱۳ ماده در چهار حیطه فوق آماده شد. هر فرم مقیاس شامل چهار حیطه است: شناخت دینی با ۴ مؤلفه و ۱۳ ماده، عواطف دینی با ۵ مؤلفه و ۲۰ ماده، باور دینی با ۴ مؤلفه و ۲۵ ماده و التزام به وظایف دینی با ۴ مؤلفه و ۵۵ ماده. در مرحله نهایی، فرم‌های ۱۱۳ ماده‌ای اجرا گردید. نتایج، نشان دهنده روایی ملاکی^۳، روایی تفکیکی^۴ و روایی سازه^۵ مطلوب این مقیاس است. اعتبار مقیاس نیز مناسب گزارش شده است.

قربانی^۶ و همکاران (۲۰۰۰) نیز با استفاده از یک گروه ۱۷۸ نفری (۷۶ زن و ۱۰۲ مرد) از دانشجویان ایرانی به ارزشیابی روایی و ویرایش فارسی مقیاس نگرش مسلمان به دین پرداختند. آنها دریافتند که سه عامل این ابزار دارای همسانی درونی مناسب و رابطه مثبت با دین درون و برون سوی^۷ الپورت و راس^۸ (۱۹۶۷)

1. cognition

2. affection

3.

4. criterion

5. discriminant

6. construct

7. Gorbani

8. intrinsic- extrinsic

9. Allport & Ross

هستند. در نهایت آنها به این نتیجه دست یافتند که این ابزار دارای اعتبار برای جامعه دانشجویان ایران بوده ولی روائی پیش بین لازم را دارا نمی باشد.

شیرشاهی (۱۳۷۸) ضمن آماده سازی و تطبیق پرسشنامه‌ی سنجش نگرش دینی بر روی گروه دانش‌آموزان دبیرستانی، به مطالعه‌ی نگرش دینی در بین جنسیت پسر و دختر، پایه‌های اول تا سوم و رشته‌های مختلف تحصیلی پرداخته است. افشاری (۱۳۸۰) تحقیقی راجع به سنجش میزان دینداری دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه شهر همدان انجام داده است و به این نتیجه رسیده است که بر خلاف برخی از نظرات رایج در جامعه، نوجوانان از میزان دینداری بالایی برخوردارند. معنوی‌پور (۱۳۸۰) مقیاس سنجش رشد اعتقادی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران را ساخته و هنجاریابی کرده است. این مقیاس دارای ۵ عامل رشد اعتقادی و ضریب اعتبار ۰/۹۱ می باشد.

نیکخواه (۱۳۸۰) تحقیقی برای سنجش دینداری دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شیراز انجام داده است که از مدل گلاک و استارک استفاده کرده است، و دینداری را شامل چهار بُعد اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی تعریف کرده است. لاریجانی (۱۳۸۱) آزمون باور دینی را برای دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان شهر تهران ساخته و هنجاریابی کرده است. اعتبار این آزمون ۰/۹۴ بدست آمده است. طلابی (۱۳۸۲) آزمون ۳۵ سوالی پای‌بندی به دینداری را برای دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهر یزد ساخته است. این آزمون دارای دو بُعد شناخت دینی و رفتار دینی با ضریب اعتبارهای ۰/۹۷ و ۰/۷۸، می باشد.

با بررسی مقیاس‌های ساخته شده در کشور می‌توان اذعان کرد که در حال حاضر در آموزش و پرورش فعلی ایران که در راستای ایجاد نگرش‌ها و باورهای دینی در دانش‌آموزان، آموزش‌های متنوع رسمی و غیررسمی برای دانش‌آموزان مهیا می‌گردد؛ وجود یک ابزار معتبر و قابل اعتماد جهت ارزیابی نگرش و باورهای دینی می‌تواند راهگشای پاسخ به سئوالات بسیار می‌باشد زیرا ارزیابی این نوع آموزش‌ها مشخص خواهد نمود که:

- ۱- برنامه‌های آموزشی تدوین شده تا چه حد موفق و مفید بوده، یا به شکست انجامیده است.
- ۲- نقاط قوت و ضعف آموزش‌های دینی در چه مواردی است تا بر این اساس اقدامات لازم از سوی مسئولین انجام گیرد.
- ۳- اهمیت و تاثیر نگرش دینی بر سایر متغیرها مانند پیشرفت تحصیلی، هوش، ویژگی‌های شخصیتی و بهداشت روانی، به چه میزان است.

در راستای پاسخ به این نیاز، هدف کلی پژوهش حاضر، آماده سازی مقیاس دینداری برای دانش‌آموزان (دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی) شهر تهران است تا ابزاری مناسب جهت سنجش اعتقادات و نگرش دینی گروه دانش‌آموزی ارائه گردد.

روش

جامعه آماری این پژوهش کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر سال‌های اول، دوم، سوم و پیش‌دانشگاهی مناطق ۱۹ گانه شهر تهران در سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴ است. این پژوهش در دو مرحله مطالعاتی مقدماتی و اجرای نهایی، انجام شده است. در مطالعاتی مقدماتی ۸۰ نفر از دانش‌آموزان دو منطقه شمال و جنوب شهر تهران (مناطق ۱ و ۱۹) به صورت نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای از هر منطقه، یک دبیرستان و مرکز پیش‌دانشگاهی پسرانه و دخترانه انتخاب و از هر دبیرستان و مرکز پیش‌دانشگاهی یک کلاس بصورت تصادفی انتخاب و مقیاس توسط ۲۰ نفر از دانش‌آموزان هر کلاس تکمیل گردید.

در اجرای نهایی، مناطق ۱، ۵، ۸ و ۱۹ که بنا به نظر کارشناسی تحقیقات آموزش و پرورش شهر تهران، معرف مناطق ناحیه‌های شمال، جنوب، غرب و شرق تهران محسوب می‌شوند، برگزیده شده و از هر منطقه، یک دبیرستان و یک پیش‌دانشگاهی بصورت تصادفی انتخاب گردید. در هر کدام از دبیرستان‌ها نیز، از هر یک از پایه‌های اول، دوم و سوم، یک کلاس (روی هم سه کلاس)، بصورت تصادفی انتخاب و تمام دانش‌آموزان کلاس مورد آزمون قرار گرفتند. در مراکز پیش‌دانشگاهی نیز یک کلاس بصورت تصادفی انتخاب و مقیاس توسط تمام دانش‌آموزان کلاس تکمیل شد. ۹۶۰ مقیاس در اجرای نهایی جمع‌آوری گردید، که پس از کنار گذاشتن موارد ناقص و غیر قابل استفاده، تعداد آن به ۹۴۴ مورد رسید.

ابزار

در این پژوهش از تعریف خدایاری و همکاران (۱۳۸۵) برای دینداری استفاده می‌شود. با توجه به این تعریف مؤلفه‌های دینداری در چهار بُعد شناخت دینی، علائق و عواطف دینی، باور دینی و التزام به وظایف دینی به شرح زیر تقسیم می‌شود:

الف) شناخت دینی: شناخت به معنای دانش اصول دین یعنی یقین به خدا، آخرت، پیامبران و آگاهی از فروع دین است (کافی، ج ۲، ص ۵۱).

ب) علائق و عواطف دینی: شامل کلیه احساسات و عواطف مثبت و منفی است. عواطف مثبت در راستای شناخت و پذیرش قلبی نسبت به پروردگار یکتا، انبیاء و اولیاء، مؤمنین و تمامی دینداران، احکام

دین، جهان هستی و جهان پس از مرگ در فرد دیندار بوجود می‌آید. عواطف منفی نیز تحت تأثیر محبت به خدا و دین خدا، نسبت به دشمنان دین الهی و پیامبران و اولیاء آن، مطرح می‌شود.

ج) باور دینی: باور به معنای پذیرش، اقرار و تصدیق قلبی نسبت به اصول و شرایع دین است (کافی، ج ۲، ص ۳۳ و ۳۸).

د) التزام به وظایف دینی: یعنی فرد دیندار در پی بوجود آمدن معرفت و احساس عاطفی نسبت به پروردگار، انبیاء و اولیاء دین، انجام تکالیف و احکام الهی را در حیطه‌ی شخصی، اجتماعی و اقتصادی بر خود بایسته بدانند.

این مقیاس دارای دو فرم الف و ب است که هر یک دارای ۱۱۳ ماده می‌باشد. مطالعه ویژگی‌های روانسنجی این ابزار در جمعیت دانشجویی نشان داده است که این ابزار از کفایت لازم برخوردار است. ضریب آلفای حیطه‌های چهارگانه و کل مقیاس ۰/۷۶ تا ۰/۹۵ گزارش شده است.

لازم به توضیح است که در انتهای مقیاس یک بخش گمانه‌سنجی قرار داده شد که در برگزیده نه سؤال جهت ارزیابی میزان مذهبی بودن فرد از دید خود، پدر، مادر، اقوام نزدیک، اقوام دور، دوستان، همکلاسی‌ها، دبیران و ناآشنایی است که با فرد آشنایی مختصری دارند.

مطالعه مقدماتی

اطلاعات جمع‌آوری شده در مطالعه‌ی مقدماتی با استفاده از نرم‌افزار SPSS 10.5 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و تغییراتی در ماده‌های مقیاس بوجود آمد. سوالاتی که همبستگی پایینی با نمره کلی مقیاس داشتند و در صورت حذف، ضریب آلفای کرونباخ را بالا می‌بردند، حذف گردیدند. سپس با ۱۰ نفر از دانش‌آموزان در مورد فهم و درک سوالات مصاحبه انجام شده و سوالات یا کلماتی که از نظر دانش‌آموزان مبهم و نامفهوم بوده، با در نظر گرفتن نظرات و پیشنهادات متخصصان تغییر داده شده است.

در نهایت در فرم الف مقیاس دینداری برای جامعه، سوالات ۱۲-۱۵-۴۰-۴۳-۴۹-۵۳-۶۲-۹۳ و ۱۱۰ حذف و سوالات ۲-۱۳-۵۵-۵۷-۷۴ و ۸۰ تغییر یافتند. در فرم ب این مقیاس نیز سوالات ۱۲-۲۵-۴۳-۵۶-۶۵-۷۴-۸۳-۹۴ و ۱۰۸ حذف و سوالات ۷-۲۴-۷۸-۸۰-۸۲-۸۶-۹۲ و ۱۰۳ تغییر داده شدند. تعداد سوالاتی که حذف گردیده در هر دو مقیاس یکسان (۹ سؤال) و در نتیجه تعداد ماده‌های دو فرم نهایی مقیاس به ۱۰۴ (=۹-۱۱۳) سؤال تقلیل یافت و برای مطالعه‌ی اصلی آماده شد.

یافته‌ها

روایی اصطلاحی است که به هدفی که آزمون برای تحقق بخشیدن به آن درست شده است، اشاره می‌کند (سیف، ۱۳۸۴). در این پژوهش، برای تعیین روایی محتوایی^۱ از قضاوت ۴ نفر متخصص روان‌شناس دانشگاهی، ۲ نفر متخصص حوزوی و ۱ نفر متخصص روان‌سنجی در این باره که ماده‌های مقیاس تا چه میزان، معرف محتوا و هدف‌های برنامه هستند، استفاده شده و نظرات آن‌ها مؤید این مطلب بود که مقیاس مذکور دارای روایی محتوایی است.

به منظور بررسی روایی سازه^۲، تحلیل عوامل اکتشافی^۳ انجام گرفت. در نمودار اسکری پلات^۴ فرم الف از بین ۲۲ عامل و در فرم ب از بین ۲۴ عامل دارای ارزش ویژه بالاتر از ۱، چهار عامل که نسبت به بقیه دارای ارزش ویژه بالاتری بودند و بار عاملی بالاتر از ۰/۳ داشتند، مجزا و سوالات چهار عامل براساس مقدار بار عامل به صورت نزولی در جدول‌های ۱ و ۲ ارائه شده است.

^۱. content validity

^۲. construct validity

^۳. exploratory factor analysis

^۴. scree plate

جدول ۱: سوالات و مقدار بار عاملی هر یک از عوامل پرسشنامه الف (N = ۳۳۳)

عامل ۴		عامل ۳		عامل ۲		عامل ۱	
بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال
۰/۶۵۸	۹۸	۰/۶۰۷	۹۲	۰/۶۳۶	۹۹	۰/۶۸۶	۱
۰/۶۳۲	۱۰۰	۰/۵۷۴	۱۰۱	۰/۵۷۴	۱۹	۰/۶۷۱	۳۷
۰/۶۲۷	۷۴	۰/۵۷۲	۹۰	۰/۵۷۲	۴۷	۰/۶۴۰	۵
۰/۵۹۹	۵۸	۰/۵۶۲	۷۷	۰/۵۴۷	۵۶	۰/۶۳۸	۴۲
۰/۵۹۴	۷۰	۰/۵۵۹	۱۰۲	۰/۵۴۱	۸۵	۰/۶۳۳	۴۰
۰/۵۶۶	۳۸	۰/۵۴۵	۶۶	۰/۵۳۸	۶۱	۰/۶۲۸	۲۵
۰/۵۴۱	۳۲	۰/۵۳۶	۶۴	۰/۵۳۲	۷۶	۰/۶۲۰	۹
۰/۵۲۵	۲۴	۰/۵۰۶	۶۸	۰/۴۹۳	۵۲	۰/۶۰۰	۲۷
۰/۴۷۰	۸۷	۰/۴۸۷	۸۸	۰/۴۹۲	۵۳	۰/۵۹۴	۲۳
۰/۴۶۷	۱۵	۰/۴۸۴	۵۹	۰/۴۸۴	۶۹	۰/۵۸۲	۱۴
۰/۴۴۹	۲۰	۰/۴۸۰	۱۰۳	۰/۴۸۳	۸۰	۰/۵۶۴	۱۲
۰/۴۴۸	۱۶	۰/۴۷۶	۱۰۴	۰/۴۸۱	۳۵	۰/۵۶۳	۲۶
۰/۴۲۴	۴۵	۰/۴۷۵	۷۲	۰/۴۷۸	۸۳	۰/۵۶۲	۳۳
۰/۴۱۵	۷۱	۰/۴۶۹	۶۳	۰/۴۶۸	۹۶	۰/۵۵۳	۳
۰/۳۱۱	۵۴	۰/۴۶۲	۴۸	۰/۴۵۸	۶	۰/۵۵۲	۵۰
۰/۲۹۴	۹۷	۰/۴۵۸	۱۳	۰/۴۴۰	۲۲	۰/۵۳۵	۷۵
		۰/۴۴۴	۱۰	۰/۳۸۹	۶۷	۰/۵۲۱	۳۶
		۰/۴۳۸	۷۹	۰/۳۸۵	۸	۰/۵۰۳	۱۸
		۰/۴۳۰	۸۹	۰/۳۸۰	۱۷	۰/۴۹۹	۳۴
		۰/۴۲۰	۶۲	۰/۳۶۴	۲۶	۰/۴۶۰	۳۰
		۰/۴۰۹	۸۲	۰/۳۶۲	۹۱	۰/۴۲۴	۹۴
		۰/۳۹۷	۷۶	۰/۳۴۲	۵۵	۰/۴۱۸	۳۹
		۰/۳۶۷	۶۰	۰/۲۹۷	۸۶	۰/۴۱۴	۴۱
		۰/۳۶۳	۴۶	۰/۲۹۶	۶۵	۰/۴۱۴	۵۷
		۰/۳۶۰	۷	۰/۲۹۲	۴۳	۰/۴۰۴	۴
		۰/۳۴۲	۸۱			۰/۴۰۳	۹۳
		۰/۳۳۲	۹۵			۰/۴۰۱	۱۱
						۰/۳۸۷	۲۱
						۰/۳۸۴	۴۴
						۰/۳۵۳	۳۱

جدول ۲: سوالات و مقدار بار عاملی هر یک از عوامل پرسشنامه ب (N = ۸۸۵)

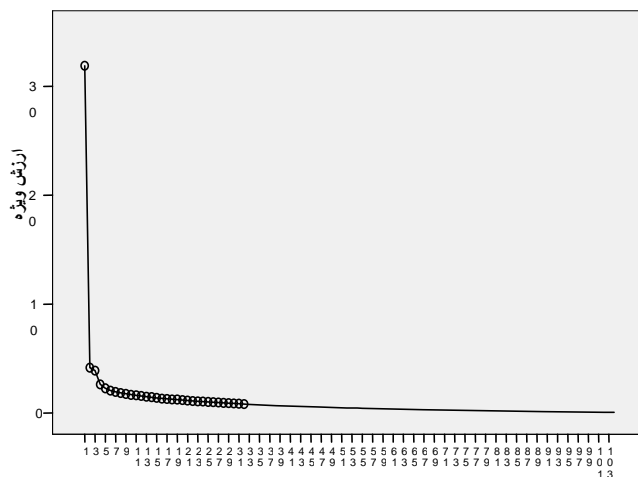
عامل ۴		عامل ۳		عامل ۲		عامل ۱	
بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال
۰/۵۵۶	۴۲	۰/۶۶۴	۸۱	۰/۶۹۷	۳۳	۰/۶۸۸	۵۳
۰/۵۱۱	۲۴	۰/۶۳۹	۸۵	۰/۶۶۸	۶۱	۰/۶۷۵	۳۵
۰/۵۰۹	۱۶	۰/۶۳۲	۵۵	۰/۶۰۴	۷۷	۰/۶۵۳	۹۴
۰/۴۹۸	۳۲	۰/۶۰۱	۷۴	۰/۵۹۵	۱۰۲	۰/۶۴۴	۷۸
۰/۴۹۲	۱۳	۰/۵۸۱	۷۲	۰/۵۲۴	۲۵	۰/۶۴۴	۶۹
۰/۴۸۰	۸۴	۰/۵۶۵	۸۲	۰/۵۱۴	۷	۰/۶۴۲	۱۸
۰/۴۷۹	۶۲	۰/۵۵۶	۵۷	۰/۵۰۷	۴۳	۰/۶۳۵	۴۰
۰/۴۶۱	۲۷	۰/۵۴۲	۶۷	۰/۵۰۶	۶۰	۰/۶۳۵	۴۷
۰/۴۴۷	۵	۰/۵۳۶	۷۳	۰/۴۹۹	۴	۰/۶۲۴	۱۲
۰/۴۳۷	۴۱	۰/۵۰۴	۷۵	۰/۴۹۸	۵۱	۰/۶۱۹	۳۱
۰/۳۹۷	۸۵	۰/۴۹۲	۸۷	۰/۴۹۷	۱۰۰	۰/۶۰۷	۳۸
۰/۳۷۴	۴۵	۰/۴۹۲	۶۴	۰/۴۸۱	۱۷	۰/۶۰۶	۹
۰/۳۵۱	۷۶	۰/۴۶۴	۵۲	۰/۴۵۸	۴۴	۰/۶۰۲	۲
۰/۳۴۹	۱۱	۰/۴۵۹	۶۵	۰/۳۹۶	۱۴	۰/۶۰۰	۹۶
۰/۳۴۳	۳۷	۰/۴۴۲	۶۸	۰/۳۸۲	۸۹	۰/۵۸۵	۶۳
۰/۳۳۴	۹۹	۰/۴۰۶	۱۰۴	۰/۳۳۲	۱۰۱	۰/۵۶۸	۸۰
۰/۳۲۱	۳۶	۰/۴۰۳	۳۹			۰/۵۵۴	۹۷
۰/۳۰۱	۵۶	۰/۳۹۸	۹۵			۰/۵۴۹	۷۹
		۰/۳۵۵	۱۰۳			۰/۵۴۴	۱
		۰/۳۵۲	۲۳			۰/۵۳۶	۷۱
						۰/۵۳۳	۲۰
						۰/۵۳۲	۵۹
						۰/۵۲۶	۸۸
						۰/۵۲۵	۹۱
						۰/۵۱۲	۲۶
						۰/۵۰۴	۲۹
						۰/۵۰۱	۴۶

ادامه جدول ۲: سوالات و مقدار بار عاملی هر یک از عوامل پرسشنامه ب (N = ۱۸۷)

عامل ۴		عامل ۳		عامل ۲		عامل ۱	
بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال	بار عاملی	شماره سوال
					۰/۴۹۷	۱۹	۶۴
					۰/۴۹۵	۱۰	۶۵
					۰/۴۹۲	۸	۶۶
					۰/۴۷۹	۵۴	۶۷
					۰/۴۷۶	۴۸	۶۸
					۰/۴۷۴	۹۸	۶۹
					۰/۴۷۱	۳۴	۷۰
					۰/۴۶۵	۴۹	۷۱
					۰/۴۶۳	۹۲	۷۲
					۰/۴۶۱	۲۸	۷۳
					۰/۴۵۶	۸۶	۷۴
					۰/۴۴۷	۸۳	۷۵
					۰/۴۲۸	۶۶	۷۶
					۰/۳۷۳	۹۰	۷۷
					۰/۳۶	۷۰	۷۸
					۰/۳۵۷	۲۲	۷۹
						۵۰	۸۰
						۳	۸۱
						۳۰	۸۲
						۲۱	۸۳
						۹۳	۸۴
						۶	۸۵
						۱۵	۸۶

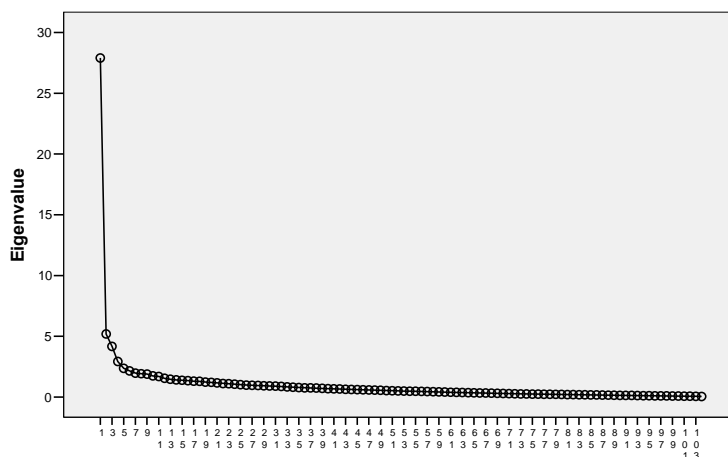
به منظور نامگذاری عامل‌ها، تک تک سوالات هر یک از عامل‌های ۴ گانه بررسی و مشخص شد که اکثر سوالات عامل ۱ مربوط به ارتباط انسان با جهان هستی، به طور مثال "امروزه دین اسلام می‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای اجتماعی جوامع باشد"، عامل ۲ مربوط به ارتباط با خود به طور مثال "به خاطر نعمت‌های زیاد خداوند به ما، شکرگزار او هستم"، عامل ۳ مربوط به ارتباط با دیگران "برای حل مشکلات دیگران تلاش

می‌کنم" و عامل ۴ مربوط به ارتباط با خدا است "چرخش هستی در دست تدبیر خالق یکتاست". این نامگذاری با مبانی نظری تعریف دینداری در پژوهش حاضر کاملاً همخوانی دارد.

تعداد

نمودار ۱. نمودار اسکری پلات تحلیل عامل پرسشنامه الف

نمودار ۲. نمودار اسکری پلات تحلیل عاملی پرسشنامه ب

به منظور بررسی همسانی درونی^۱ عامل‌ها، همبستگی هر یک از ماده‌ها با مؤلفه‌ی مربوطه‌اش بدست آمد. ضریب همبستگی‌های بدست آمده نشان دهنده‌ی همبستگی بالای ماده‌ها با عامل‌ها می‌باشد. همچنین ضریب همبستگی پیرسون بین عوامل مقیاس با سوالات بخش گمانه‌سنجی مقیاس محاسبه گردید که در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. جدول ضرایب همبستگی پیرسون مقیاس با سوالات بخش گمانه‌سنجی (N=۴۶۹)

متغیر	ارتباط با جهان	ارتباط با خود	ارتباط با دیگران	ارتباط با خدا
خود	۰/۴۸*	۰/۵۳*	۰/۴۷*	۰/۴۳*
پدر	۰/۳۹*	۰/۵۰*	۰/۴۲*	۰/۲۴*
مادر	۰/۳۶*	۰/۴۸*	۰/۴۰*	۰/۲۶*
اقوام نزدیک	۰/۴۳*	۰/۵۱*	۰/۴۲*	۰/۲۸*
اقوام دور	۰/۳۱*	۰/۳۵*	۰/۲۸*	۰/۱۶*
دوستان	۰/۴۵*	۰/۵۰*	۰/۴۸*	۰/۳۷*
همکلاسی	۰/۴۰*	۰/۴۷*	۰/۴۸*	۰/۳۴*
دبیران	۰/۲۳*	۰/۳۰*	۰/۳۲*	۰/۱۹*
ناآشنایان	۰/۲۰*	۰/۲۶*	۰/۲۶*	۰/۱۳*

* $p < 0.01$

جدول ۳ نشان می‌دهد که رابطه بین عوامل موجود در مقیاس با گمانه‌سنجش خود، پدر و مادر (افرادی که شناخت دقیق‌تر از فرد دارند) منفی و با گمانه‌سنجش اقوام نزدیک، اقوام دور، دوستان، همکلاسی‌ها، دبیران و ناآشنایایی که فرد آشنائی مختصر با آن‌ها دارد مثبت است.

اعتبار

اعتبار یک ویژگی وسیله اندازه‌گیری است که عمدتاً به دقت نتایج حاصل از آن اشاره می‌کند (سیف، ۱۳۸۴). در این پژوهش به منظور بررسی اعتبار مقیاس‌ها از روش همسانی درونی و ضریب آلفای کرونباخ مورد استفاده واقع شد. آلفای کرونباخ ارائه شده در جدول ۴ برای عامل‌های مقیاس که نشان دهنده‌ی اعتبار بالای هر دو فرم مقیاس می‌باشد.

^۱. internal consistency

جدول ۴. تعداد ماده‌ها و ضرایب آلفای کرونباخ و ضریب دو نیمه کردن عامل‌های مقیاس دینداری دانش‌آموزان
(فرم الف و ب)

فرم ب			فرم الف			عامل‌ها
ضریب دو نیمه کردن	آلفای کرونباخ	تعداد ماده	ضریب دو نیمه کردن	آلفای کرونباخ	تعداد ماده	
۰/۹۴	۰/۹۵	۵۰	۰/۸۸	۰/۹۱	۳۶	ارتباط با جهان هستی
۰/۸۵	۰/۸۷	۱۶	۰/۸۹	۰/۹۲	۳۵	ارتباط با خود
۰/۸۶	۰/۸۶	۲۰	۰/۹۱	۰/۹۲	۲۷	ارتباط با دیگران
۰/۷۷	۰/۷۷	۱۸	۰/۸۸	۰/۸۹	۱۶	ارتباط با خدا

همان‌طور که در جدول شماره ۴ ملاحظه می‌شود، در هر دو فرم ضرایب آلفای کرونباخ عوامل، مطلوب بوده و فقط در فرم ب عامل ارتباط با خدا، این ضریب پایین‌تر از ۰/۸۰ است. ضریب همبستگی دو نیمه این عوامل نیز در حد خوبی بوده و فقط در عامل ارتباط با خدا در فرم ب، این مقدار ۰/۷۷ است.

بحث و نتیجه‌گیری

سنجش دینداری یکی از موضوعاتی است که امروزه توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان را به خود جلب کرده است. مقیاس‌های متفاوتی نیز در این مورد ساخته شده است، اما مقیاسی که با استفاده از مبانی نظری اسلام ساخته شده و بر روی قشر نوجوان ایرانی استانداردیابی شده باشد، کمتر به چشم می‌خورد. لذا در این پژوهش سعی شده است این مهم تحقق یابد.

از ویژگی‌های روان‌سنجی ابزارها می‌توان به روایی و اعتبار اشاره کرد. در مطالعه حاضر برای تعیین روایی محتوایی از نظر متخصصان روان‌شناسی، حوزوی و روان‌سنجی استفاده شده است. برای بررسی روایی سازه نیز تحلیل عاملی اکتشافی انجام گرفت. این تحلیل نشان داد که هر یک از فرم‌های مورد مطالعه، از ۴ عامل عمده ارتباط با جهان هستی، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با خدا تشکیل یافته‌اند.

این یافته با یافته‌های خدایاری و همکاران (۱۳۸۵) در جمعیت دانشجویی همخوانی دارد. در ضمن یافته فوق بیانگر آن است که دینداری یک پدیده تک مولفه‌ای نبوده و چنانچه در مطالعات متعدد داخلی و خارجی چند مولفه‌ای بودن آن مورد تأیید قرار گرفته است از جمله وون و هوگل^۱ (۱۹۰۸) به نقل از وولف^۲،

^۱. Van & Hogole

^۲. Wulf

۱۹۹۷) سه جزء مهم (سنتی، عقلانی و شعوری و ارادی) در باورها و رفتار مذهبی را تعریف کرد. پرات^۱ (۱۹۲۰، به نقل از وولف، ۱۹۹۷) طبقه‌بندی دیگری با چهار عنوان سنتی، عقلانی، عرفانی و عملی و اخلاقی تعریف کرد. گلاک (۱۹۶۵، به نقل از وولف، ۱۹۹۷) پنج طبقه با عنوان عبارتی، عقلی، ایدئولوژیکی، تجربی و پیامد آثار دین در زندگی را مشخص کرد. در مطالعه‌های داخلی نیز دینداری برحسب مولفه‌های متفاوتی تعریف و ابزار اندازه‌گیری برای آن ساخته شده است. که برخی از طبقه‌بندی‌ها براساس تعریف نظری و برخی براساس تحلیل عاملی می‌باشد. باقری، خسروی و اسکندری (۱۳۷۸) در تحلیل عاملی پرسشنامه ۶۱ سوالی مقیاس عمل سنجی براساس مبادی اسلامی به چهار عامل دست یافتند که عامل فقط شناختی یا ارادی نبودند بلکه عامل‌ها در ارتباط با جهان هستی، با دیگران و خود جهت‌گیری خاصی را نشان دادند، طالبان (۱۳۷۸) براساس الگوی گلاک و استارک (۱۹۶۶) پرسشنامه‌ای با ۲۵ سوال و برای اندازه‌گیری چهار مولفه اعتقادی، مناسکی دین، عاطفی دین و پیامدی دین ساخت. آذربایجانی (۱۳۸۰) پرسشنامه‌ای ۶۶ سوالی جهت‌گیری مذهبی دانشجویان با ۱۰ مقوله (رابطه انسان و دین، انسان و خدا، انسان و آخرت، اولیای دین، اخلاق فردی، روابط اجتماعی، معیشت، خانواده، ابعاد جسمی، انسان و طبیعت) را تهیه کرد. این ۴ عامل عمده با تعریف دینداری در این پژوهش مطابقت دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت روایی این مقیاس مناسب است. مشخص شدن چهار عامل در فرم الف و ب پرسشنامه سنجش دینداری با دیدگاه شهید محمد باقر صدر و ابوحامد غزالی درباره تعریف مسلمان بودن منطبق می‌باشد. شهید محمد باقر صدر اهداف واسطه‌ای تربیتی اسلام را در چهار مقوله رابطه انسان با خداوند، با خود، با دیگران و با طبیعت تعریف کرده است. هم‌چنین ابوحامد غزالی مسلمان بودن را در پرتو چهار معرفت داشته است: معرفت نفس یا به خود، معرفت به خدا، معرفت به دنیا و معرفت به آخرت. که این چهار معرفت ارکان مسلمانی تعریف شده است.

به منظور محاسبه اعتبار از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و نتایج نشان داد که ضریب آلفای کرونباخ فرم الف ۰/۹۷ و فرم ب ۰/۹۶ است که نشان دهنده اعتبار بالای هر دو فرم مقیاس می‌باشد. همچنین، ضریب همبستگی بین مؤلفه‌های مقیاس با بخش گمانه‌سنجی پرسشنامه‌ها محاسبه گردید. نتایج حاکی از آن است که بین تمام مؤلفه‌های مقیاس با پرسش‌های گمانه سنجی خود، پدر و مادر همبستگی منفی و معناداری وجود دارد. در حالی که بین تمام مؤلفه‌های مقیاس با پرسش‌های گمانه سنجی اقوام نزدیک، اقوام دور، دوستان، همکلاسی، دبیران و افراد ناآشنا همبستگی مثبت و معنادار می‌باشد. این

^۱. Prat

نتیجه احتمال دارد ناشی از این نکته باشد که خود فرد، پدر و مادر از نگرش دینی فرد ارزیابی ضعیفی دارند؛ ولی به علت بافت دینی جامعه‌ی ما که داشتن نگرش‌های دینی نوعی ارزش محسوب می‌شود و افراد می‌خواهند خود را از این نظر در سطح بالایی جلوه دهند، اقوام و دوستان و همکلاسی و دبیران و افراد ناآشنا ارزیابی بالایی از نگرش دینی فرد دارند. همبستگی منفی بین مولفه‌های دینداری با پرسش‌های گمانه‌سنجی خود، پدر و مادر می‌تواند توجیه شود که از نظر خود دانش‌آموز، دینداری خودش به طور کلی و برداشتی که از نگرش پدر و مادرش نسبت به دینداری خودش دارد، ضعیف است و یا وقتی که بطور مشخص به صورت سوالات مجزا دینداری سنجیده می‌شود، متفاوت است.

از محدودیت‌های پژوهش اینکه باتوجه به سنجش یک موضوع حساس در پژوهش حاضر (دینداری)، در فرایند انجام هماهنگی با مراکز متولی در آموزش و پرورش و اجرای پرسشنامه‌ها، پژوهشگران با موانعی روبرو شدند. از جمله در برخی مدارس اجازه اجرای پرسشنامه‌ها به صورت کامل را داده نشد. لذا لازم است متذکر شود که در تعمیم نتایج و استنباط‌های انجام گرفته براساس یافته‌ها این امر لحاظ شود. در آخر می‌توان نتیجه گرفت که، این مقیاس با توجه به روایی و اعتبار مناسب، مقیاس مناسبی برای سنجش دینداری دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی است؛ ولی از آنجا که این پژوهش بر روی دانش‌آموزان شهر تهران انجام گرفته است، به منظور دستیابی به مقیاسی مناسب جهت کل دانش‌آموزان ایران، نیاز به تحقیقات بیشتر می‌باشد. لذا پیشنهاد می‌گردد پرسشنامه سنجش دینداری دانش‌آموزی که مبتنی اصول و عقاید دانشمندان اسلامی طراحی شده است و در مطالعه میدانی بین دانش‌آموزان و در سطح ملی مورد مطالعه قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۰). **آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی به راهنمایی دکتر پریرخ دادستان. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- افشاری، رضا (۱۳۸۰). **سنجش میزان دینداری دانش‌آموزان دوره متوسطه** (گزارش تحقیق). ستاد اعتلای استان همدان.
- باقری، خسرو؛ خسروی، زهره و اسکندری، حسین (۱۳۷۸). **ساخت و اعتباریابی مقیاس عمل سنجی بر اساس دیدگاه اسلامی**. پژوهش منتشر نشده.

خدایاری فرد، محمد؛ فقیهی، علی نقی؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن و به پژوه، احمد (۱۳۸۵). گزارش نهائی طرح پژوهشی ساخت و هنجاریابی مقیاس دینداری در جامعه دانشجوی کشور. دانشگاه تهران، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی.

خدایاری فرد، محمد؛ رحیمی نژاد، عباس؛ فقیهی، علی نقی؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، آذربایجانی، مسعود؛ هومن، حیدر علی؛ منطقی، مرتضی؛ پاک نژاد، محسن؛ سراج زاده، سیدحسین؛ فاطمی، سید محسن؛ اکبری زردخانه، سعید (۱۳۸۸). گزارش نهائی طرح پژوهشی آماده سازی مقیاس دینداری و ارزیابی سطوح دینداری اقشار مختلف جامعه ایران (مراکز استان ها): دانشگاه تهران، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی.

خدایاری فرد، محمد؛ شهابی، روح الله و اکبری زردخانه، سعید (زیر چاپ). رابطه دینداری و خودکنترلی با گرایش به مصرف مواد مخدر در دانشجویان. مجله رفاه اجتماعی. دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی. تهران.

سراج زاده، حسین (۱۳۷۷). نگرش ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت های آن برای نظریه سکولار شدن. فصلنامه نمایه پژوهش، شماره ۷ و ۸.

سیف، علی اکبر (۱۳۸۴). اندازه گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی. تهران: دوران.

شیر شاهی، ذبیح اله. (۱۳۷۸). بررسی نظرات دانش آموزان دبیرستانی درباره ی ارزش ها و اعتقادات مذهبی. پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸). بررسی تجربی دینداری نوجوانان کشور. وزارت آموزش و پرورش، دفتر توسعه و امور پرورشی.

طاهری، زینب؛ گلی نژاد، الهام؛ عموزاد، محمد. (۱۳۸۷). بررسی رابطه ی جهت گیری دینی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه تهران. مجموعه مقالات چهارمین سمینار بهداشت روانی دانشجویان. ص ۲۸۳. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۵۶). آموزش دین. تهران: جهان آرا.

طلابی، محمد (۱۳۸۲). ساخت و هنجاریابی آزمون پابندی به دین برای دانش آموزان دوره های متوسطه و پیش دانشگاهی شهر یزد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد، شورای پژوهشی.

کلینی، ابی جعفر محمدبن یعقوب بن اسحاق (۳۲۹ هـ.ق). اصول کافی ج ۲. ترجمه سید جواد مصطفوی (۱۳۷۷) تهران: فرهنگ اهل بیت (چاپ دوم).

لاریجانی، محمد معتقد (۱۳۸۱). ساخت آزمون باور دینی و هنجاریابی آن برای دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان شهر تهران. پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی.

مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). فطرت. تهران: صدرا.

معنوی پور، داود (۱۳۸۰). چکیده مقالات همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی. تهران: مؤسسه چاپ زیتون.

میرمهدی، رضا و پیرانی، ذبیح. (۱۳۸۷). بررسی رابطه عمل به باورهای دینی و وضعیت بهداشت روانی در دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک. مجموعه مقالات چهارمین سمینار بهداشت روانی دانشجویان. ص ۱۰۰۷.

موسوی، رقیه و اکبری زردخانه، سعید (زیرچاپ). بررسی رابطه سلامت روان و دینداری در بین دانشجویان دانشگاه تهران. تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره. دانشگاه تربیت معلم. تهران.

نیکخواه، هدایت اله (۱۳۸۰). سنجش دینداری جوانان و عوامل موثر بر آن. پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

- Abu Raiya, H (2006). *A psychological measure of Islamic religiousness: Evidence for relevance, reliability, and validity*. Bowling Green, OH: Unpublished doctoral dissertation, Bowling Green State University.
- Abu Raiya, H. & Pargament, K. I. (2007). Lessons Learned and Challenges Faced in Developing the Psychological Measure of Islamic Religiousness. *Journal of Muslim Mental Health*: 133–154.
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432–443.
- Benson, Donahue, & Erickson, (1993), faith Maturity scale, *Measures of religiosity, chapter 4*, 171-173.
- Bierman, A.(2008). Does Religion Buffer the Effects of Discrimination on Mental Health? Differing Effects by Race. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(4):551-565.
- Dezutter, J., Soenens, B., & Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40, 807–818.
- Francis, L. (1992). Christian Moral Values scale, *measures of religiosity, chapter 7*, 247-243.
- Ghorbani, N., Watson, P. J., Ghramaleki, A F., Morris, R. J., & Hood, R. W. (2000). Muslim Attitudes Towards Religion Scale: Factors, validity, and complexity of relationships with mental health in Iran. *Mental Health, Religion and Culture*, 3, 125–132.
- Glorck & Stark (1966). Dimensions of religion commitment, *The measured of religiosity, chapter 8*. 279-292.
- Hunt, R., & King, M. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A Review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10: 339-356.

- Jackson, C. & Francis, L. (2004). Are interactions in Gray's reinforcement sensitivity hypothesis. *Personality and individual differences*, 36, 1197-1209
- King, Speck & Thomas (1995). Royal free Interview for Religious and Spiritual Beliefs, *Measures of religiosity, chapter 6*. 351-358.
- Klein, H., Elifson, K. W., & Sterk, C. E. (2006). The relationship between religiosity And drug use among at risk women. *Journal of Religion and Health*, 45(1), 40- 56.
- Maltby, J. (1998). Church attendance and anxiety change. *Journal of Social Psychology*, 138(4) : 537-538.
- Merrill, R. M., Folsom, J. A. & Christopherson, S. S. (2005). The influence of family religiosity on adolescent substance use according to religious preference. *Social Behavior and Personality*, 33(8), 821-836.
- Rippentrop, A. E., Altmaier, E. M., Chen, J. J., Found, E. M., & Keffala, V. J. (2005). The relationship between religion/spirituality and physical health, mental health, and pain in a chronic pain population. *Pain*, 116, 311–321.
- Sahin, A. & Francis, L. J. (2002). Assessing attitude toward Islam among Muslim adolescents: The psychometric properties of the Sahin-Francis Scale. *Muslim Education Quarterly*, 19(4), 35–47.
- Sciarra, D. T. & Gushue, G. V. (2003). White racial identity development and religious orientation. *Journal of Counseling and Development*, 81, 473-482.
- Smith, C. (2003). Theorizing religious effects among American adolescents. *Journal for the scientific study of religion*; 42, 17-30.
- Smith, C.; Denton, M.; Faris, R.; & Regneuus, M. (2003). Mapping American adolescent religious participation, *Journal for the scientific study of religion* 41 (4). 597-612.
- Vaillanta, G., Templeton, J., Ardel, M., & Meyer, S. E. (2008). The natural history of male mental health: Health and religious involvement. *Social Science & Medicine*, 66, 221–231.
- Wilde, A. & Joseph, S. (1997). Religiosity and personality in a Moslem context. *Personality and Individual Differences*, 23, 899–900.
- Wulff, D.M. (1997). *Psychology of Religion: Classic and contemporary views (2nd edition)*. New York: Wiley.